

KONSTRUOVÁNÍ „ŽIVOTNÍHO PŘÍBĚHU“ JAKO ADEKVÁTNÍ NÁSTROJ VĚDECKÉHO NAHLÍŽENÍ

Marie Fritzová

*Katedra antropologických a historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni
mmaja.fritzova@gmail.com*

Can ‚biography‘ serve as an adequate scientific tool?

Abstract—In my contribution I will focus on the analysis of three narrative interviews made in Palestine during my field research there in 2009–2011. People in the area of Bethlehem live their lives in a complicated political and economic environment. Their lives are influenced both by internal and external factors. The basic question I want to answer in my contribution is, whether it is possible to use a biography of an individual as a representative of the whole group of people researched. What needs to be kept in mind by the researcher, if they want to make use of this theoretical approach? What benefits can they expect from it? Is biography as such an adequate scientific tool at all? In the introduction of the article I discuss the narrative interview as a methodological tool, which is often employed to collect biographical data, and which I often use in my research. This tool, however, is not the only one to be employed by the researcher. The narrative interview should always be supplemented by other data collection methods, so as to have a possibility to distinguish the narrative fiction of the interviewee and his or her ‚reality‘. It is also important to recognize the interpretation of the interviewee’s life events which help him / her to create a meaningful life story. The second part of the article focuses on a concrete paradigmatic example. In it, I look for a common aspect in the three biographies. Using this aspect as a basis, I explore the whole researched group.

Key Words—biographical interview, biography, narrative construction, field work, methodology

ÚVOD

TENTO příspěvek je zaměřen na jednu ze základních otázek sběru, třídění a analýzy terénních dat, přesněji biografických dat. Budu se zde věnovat nástrojům a vyhodnocením, které se týkají specificky mého výzkumu vedeného v oblasti Betléma v Palestině od roku 2009. Jaké jsou výhody a úskalí biografického zkoumání a jak přistupovat ve vyhodnocení k těmto datům? To jsou dvě základní otázky, nad kterými bych se chtěla zamyslet.

ROZHOVOR JAKO NÁSTROJ SBĚRU DAT

„Rozhovor je okno do individuální subjektivity a kolektivní sounáležitosti.“ (Madison 2005: 26)

Abychom vůbec nějaký životní příběh získali, musíme nejprve sáhnout po některém z metodologických

nástrojů a asi každý začínající výzkumník v sociálních vědách, nebo zkrátka student jako já nebo vy, sáhne po rozhovoru¹, jako po ověřeném a finančně nenáročném prostředku k získání dat. Je to však metoda, které se nám po jisté době jeví jako měkká, vlastně až příliš přístupná, a právě proto někdy a priori podezřelá. (Kaufmann 2010: 11) I přes tuto nevýhodu tento právě citovaný francouzský antropolog Jean-Claude Kaufmann ve své nedávno vydané knize *Chápající rozhovor*, ze své spíše sociologické pozice, tuto metodu velice oceňuje. Proč? Proč právě metoda rozhovoru, tato měkká metoda, je jedním ze základních nástrojů nejen pro antropology, ale také část sociologů, psychologů aj.? Odpověď musíme hledat v jednoduchém přístupu, tedy v samotné otázce, kterou se v určitém tématu zabýváme. Záleží tedy především na cíli, kterého chceme dosáhnout. Pokud ve svém výzkumu chceme „spíše pochopit, než systematicky popsat či změřit“ (Kaufmann 2010: 37), musíme volit kvalitativní metody. Pokud tedy rozhovor chápeme jako „okno do individuální subjektivity a kolektivní sounáležitosti“, jako nástroj jak pochopit vnitřní svět jedince a okolní svět, který ho obklopuje, je rozhovor nástrojem adekvátním, ba dokonce více než to. V metodě, ať už používáme biografický rozhovor, deníky, dopisy atd., tedy nejde především o metodu samotnou, ta jako taková zůstává neutrální, a ve většině případů ji můžeme považovat za adekvátní. Validita výzkumu, záleží především na tom, jak tento nástroj použijeme a také na dalších krocích, tím nejdůležitějším je analýza dat a zapracování konkrétního případu/výzkumu do teoretického rámce.

POJEM KONSTRUOVÁNÍ ŽIVOTNÍHO PŘÍBĚHU

Jak tvrdí Peter Berger a Thomas Luckmann ve svém fenomenálním díle *Sociální konstrukce reality*, náš každodenní život se skládá z bezpočtu realit (Berger, Luckmann 2000: 27) jedna realita však vystává a zdá se být reálnější než ostatní reality. To je realita našeho každodenního života. Tuto žitou realitu pak jedinec převádí do pro něj smysluplného „životního příběhu“, který je zhmotněn v naší

¹Rozhovor jako takový může mít různé formy, v tomto případě mám na mysli rozhovor vedený formou dialogu, tedy nestrukturovaný či semistrukturovaný typ rozhovoru. Semistrukturovaný rozhovor je typ rozhovoru, kdy máme předdefinovaná určitá témata, a otázky s otevřenou odpovědí, více v *Research methods in Anthropology* (Bernard 1995: 208–236).

biografii. Je však tato vykonstruovaná realita přesným odrazem naší každodenní reality?

Ve svém přístupu bych ráda následovala Eleonóru Hamar a interpretativní obrat, ke kterému se hlásí. Ve svém díle *Vyprávěná židovství* uvádí: „*Moje chápání narativní konstrukce reality je naopak výrazně poznamenáno zjištěními interpretativního obratu. Usiluje tudíž o pochopení toho, jak jsou prvky, vztahy či subjekty sociální reality interpretovány v narativní podobě, čili jaké narativně významové kódy regulují jejich konstituování. Narativně konstruovanou realitu chápu přitom jako realitu objektivní, protože je či může být intersubjektivně sdílená a protože zakládá sdílené výklady a reprezentace světa.*“ (Hamar 2008: 19)

Eleonóra Hamar primárně vychází z filosofie Paula Ricoeura, kde narativum, je součástí osobní identity jedince a „*životní příběh jako významotvorný narativní řád je primárním prostředkem, jenž uspořádává a modeluje zkušenost subjektu do souvislého obrazu, na němž se pak může zakládat osobní identita.*“ (Hamar 2008: 45)

Podle Petera Alheita, německého sociologa, má v sobě výzkum biografí velký potenciál, protože biografie v sobě obsahuje různé aspekty sociálního světa: strukturu a jednání, perspektivy subjektu a objektu, společnosti a jedince. (Alheit 2002: 19)

Biografie tedy může být vstupní branou do poznání zkoumané společnosti, protože formující struktura je přímo propojená s jedincovým životem. Toto první východisko je důležitým odrazovým můstkem pro níže uvedený modelový příklad výzkumu s použitím konstruování příběhu jako vědeckého nástroje. Je to tedy možnost, kterou nám biografie nabízí, každá možnost má ale svá úskalí.

Anthony Giddens říká, že biografie je interpretativní historií sebe sama a Hayden White, že člověk je v biografii sám sobě historikem (Hamar 2008: 48, 53). S na prvním pohledem shodným názorem přichází i Pierre Bourdieu, když tvrdí, že člověk se v biografii „*stává ideologem vlastního života.*“ (Bourdieu 1998: 57) Nicméně Bourdieu jde ve své kritice mnohem dále. V díle *Teorie jednání* v dodatku *Biografická iluze* (Bourdieu 1998: 56–63) se zamýšlí nad podstatou toho, co jiní označují za „*životní dráhu jedince.*“ A tvrdí, že biografie jsou iluzemi, které se snaží žitý život zrcadlit jako koherentní logický celek. (Bourdieu 1998: 57) „*Skutečnost je diskontinuální, sestávající z prvků bezdůvodně položených vedle sebe, z nichž každý je jedinečný a jež je tím obtížnější zachytit, že vyvstávají vždycky nečekaně, v nepravou chvíli, náhodně.*“ (Robbe-Grillet 1984: 208 in Bourdieu 1998: 58)

Otázku, jestli vidění života Bourdieuvským očima je úplně pravdivé, ponechám v tomto příspěvku stranou. Co je pro můj zvolený modelový případ relevantní, je následná Bourdieuva kritika výzkumů biografí. Tedy jednotlivé události informátorova života nelze vidět pouze pod úhlem jeho vyprávění, ale především v širším rámci sociálních polí, ve kterých byl jedinec v určitý čas zapojen (Bourdieu 1998: 62). Jakkoli je tato kritika oprávněná, nutno podotknout, že pokud se snažíme pochopit informá-

torův vnitřní svět, jde právě o to, jak svůj život v naraci konstruuje a jakých interpretací volí, aby právě svému životu dodal smysl.

Nestačí tedy pouze nekriticky přijímat informátorovy informace, je třeba maximalizovat možnosti vědění o informátorově životě, využitím všech dostupných zdrojů. Je třeba vidět biografické jedince v určitém čase na určitém místě, tj. vidět „*celek objektivních vztahů, jimiž byl dotyčný činitel spjatý s ostatními činiteli*“ (Bourdieu 1998: 63). Abychom mohli vůbec přijít na to, jak informátor svůj životní příběh konstruuje, musíme hledat, které roviny jeho vyprávění se shodují s dalšími dostupnými pohledy na danou událost, kterou popisuje pod svým úhlem pohledu. Jednodušeji řečeno, musíme striktně oddělovat vyprávěný život od života žitého - „*reálného.*“ (Fischer-Rosenthal: 2001)

MODELOVÝ PŘÍKLAD PRÁCE S BIOGRAFIEMI

„*Lidé nejsou pouhými nositeli struktur, ale jsou aktivními tvůrci sociální, a tím strážci významného vědění, které je třeba pochopit zevnitř, prostřednictvím hodnotového systému jedinců.*“ (Kaufmann 2010: 30)

Konstruování životního příběhu mi tedy ve výzkumu přináší určité výzvy, omezení, ale také možnosti. V tomto modelovém příkladu bych chtěla využít tři z biografí, na jejichž sestavení prozatím pracuji v rámci své disertační práce, která se zabývá menší skupinou řecko-katolické církve v betlémské oblasti v Palestině. Tato skupina čítá necelých 800 členů a uvedený příklad je pouze ukázkou, jak lze biografie využít při hledání kulturních a společenských rysů zkoumané skupiny.

Biografie jednotlivců bych tedy chtěla použít jako určitý průzor, jimž se chci podívat na celou zkoumanou skupinu. Uvádím tedy tři biografie žen², které společně konstruuje od roku 2009. S každou informátorkou bylo provedeno několik biografických rozhovorů. Tyto rozhovory byly dále doplněny informacemi od členů rodiny, další řadou osobních rozhovorů, zúčastněním pozorováním (různými společnými aktivitami, korespondencí, rozhovory nad fotografiemi a dalšími osobními materiály).³ Základním metodologickým nástrojem zůstal biografický rozhovor, ostatní informace mi měly pomoci v rozlišení narativní konstrukce jedinceva života od „*skutečné životní reality.*“

PRVNÍ BIOGRAFIE: LAMA IBN TALJA⁴

První slova Lami ibn Talji po vyzvání, aby ve stručnosti představila, tedy aby začala tzv. biografickým zhodnocením (Fischer-Rosenthal: 2001).

²Biografické rozhovory byly zaznamenány na kameru a následně kódovány, analyzovány pomocí hledání jednotlivých klíčových rovin. Poté porovnávány s výpověďmi z terénního deníku. Dále porovnány s výpověďmi od rodinných příslušníků, přátel, dvou kněží a dalších členů skupiny. Jména informátorek jsou z etických důvodů pozměněna.

³Terénní výzkum probíhal: září–říjen 2009, září–listopad 2010 a další dva 14denní výzkumné pobyty během roku 2011.

⁴Jedná se prozatím o tzv. klíčového informátora v celém výzkumu.

Říjen 2009: „*Jmenuji se Lama ibn Talja, je mi 29 let, jsem učitelkou ve škole, mám magisterský titul z pedagogické fakulty se zaměřením na anglický jazyk a opravdu miluju svoji práci, mám i jiné zájmy v rámci své církve ... můj život je zde velice normální.*“ Říjen 2010: „*Když mi bylo*

okolo patnácti let, byla jsem normální dívka, která chce milovat a být milována ... studentkou místní školy ... trávící čas se svojí rodinou a bratranci a ostatními...“ Zář 2011: „*Jsem normální dívka, která ráda cestuje a poznává ostatní země, miluje svoji práci v církvi, ráda učí, ale je často nervózní, ale nikdy jsem nikoho nenáviděla ... snící tak moc...*“

Výše uvedené úryvky zde nejsou zvolené samozřejmě náhodně. Ve všech se totiž objevuje jedno základní tvrzení, a to, že Lama vždy upozorní na to, že její život je velice normální, a tím pádem, že i ona je běžně „normální“ členkou skupiny. Pokud však můžu nezávisle posoudit Laminu roli ve zkoumané skupině, její role právě na opak vůbec není „normální“. Toto tvrzení vyjadřuje pouze skrytou rovinu informátorčiny narace, tedy touhu po tom být přijímaná skupinou jako „normální“. Hned si vysvětlíme proč.

Lamě je 32 let, ale stále ještě není vdaná, to v místní skupině (a můžeme říci obecně v arabské společnosti) není přijímaná pozice, právě naopak. I když informátorka tvrdí, že je se svým životem spokojená, z dalších rozhovorů je patrné, že informátorka ráda opustila tento na první pohled „emancipovaný“ způsob života a stala by se „normální“ vdanou ženou. Domnívám se tedy, že základním cílem života této biografie je manželství a rodina.

DRUHÁ BIOGRAFIE: MARIETA

Marieta je pětadesátiletá, bývalá učitelka z místní školy. Dlouho bydlela se svými rodiči, nyní bydlí u rodiny svého bratra, pomáhá s hlídáním dětí a domácností. Marietin příběh je na první pohled odlišný od první biografie. Marieta ve svém životě byla vdaná, ale pouze krátce. Zamilovala se do Evropana, který zde pomáhal s inženýrskými pracemi jedné rozvíjející se firmě. Po roce šťastného manželství a shánění víz do Německa bylo téměř vše připravené k jejich společnému odchodu z Palestiny. Když měla Marieta za svým mužem přiletět, dozvěděla se, že měl autonehodu a za několik dní zemřel v nemocnici.

Zář 2009: „*To byl konec, předtím o mě mělo zájem hodně mužů a já je odmítala a odmítala, ale pak jsem potkala jeho a řekla si, to je on, to byla moje šance, to je celé.*“

Marieta se již nikdy nevdala, zůstala celý život v jednom městě a učila celý život v místní škole. Ve svém vyprávění se neustále tematicky vrací k tomuto jednomu roku spokojeného života. Dalo by se tedy říci, že se jedná o jakýsi biografický kruh, ve kterém informátorka

zůstala uzavřena. Hlavní cíl života, jako kdyby byl naplněn již kdysi dávno v tomto jediném roce. Hlavním cílem biografie je tedy také manželství.

TŘETÍ BIOGRAFIE: LUBIJA

Lubija je dvaadvacetiletá mladá paní. Vdala se před dvěma lety. Nepracuje, je převážně doma a čeká, až se rodina začne rozrůstat. Zdaleka nejdůležitější událostí jejího života byla a stále ještě je její svatba. Dlouze mi několikrát vyprávěla o svatebních přípravách, ukazovala všechny svatební alba. V biografických rozhovorech se ke svatbě neustále vracela, dětství a dospívání, jako kdyby nebyly ničím zajímavé. Hlavní náplní každého dne je udržování rodinných vztahů, především prostřednictvím návštěv a uklízení domácnosti. Tato biografie je typičtější než předchozí dvě biografie. Jeden z hlavních cílů informátorčiny života manželství je již splněn, tento cíl je rozvíjen druhým bodem, a tím jsou děti.

ZÁVĚR

Modelový příklad tří biografí ze zkoumané skupiny nám přináší zajímavý výsledek. Každá z biografí je autentickým a svébytným životním příběhem. Nicméně po hlubším vhledu do jednotlivých biografí lze konstatovat, že hlavní životní „cíle“ vybraných jedinců (žen) je shodný. Lze tedy předpokládat, že tato veličina bude významná pro celou skupinu.⁵

- Základním společným znakem všech biografí je důležitost manželství, ať již ve své podobě romantické lásky, tak i důležitosti nalezené v opačném tvrzení (Lama), či klasičtějšímu příběhu Lubiji.
- Rodina a manželství jsou tedy ve všech třech biografích umístěny nejvýše v pomyslném žebříčku cílů života.
- I když vzorek uvedených biografí není dostatečně reprezentativní, dovoluji vyslovit hypotézu, že zkoumaná náboženská skupina si udržuje v tomto zkoumaném aspektu stále prvky tradiční kultury. Tato hypotéza dále odkrývá celou řadu možností a otázek, týkajících se například výzkumu rozdílů mezi moderní společností a tradiční společností.⁶
- Toto je samozřejmě pouze jeden závěr, který slouží jako ukázka toho, jakým způsobem lze k biografím přistupovat a jak bych s nimi chtěla nadále pracovat.

Dostala jsem se tedy k samotné otázce, kterou jsem si na začátek položila: Je konstruování „životního příběhu“ adekvátním nástrojem vědeckého nahlížení? Moje odpověď, i podle vašeho očekávání, je ano, avšak pouze za určitých okolností.

Základním předpokladem k adekvátnosti výzkumu je samotný cíl výzkumu. Pokud je mým cílem především pochopit a vysvětlit, nikoli vypočítat a statisticky zhodnotit, biografická studie je jednou z cest, kterou se výzkumník může pustit.

⁵I když toto tvrzení musí být dále saturačně prověřeno. (pozn. autorky)

⁶Více např. v Anthony Giddens. Důsledky modernity, 1998. s. 93–101.

Dále však, pokud chci popisovat „objektivní realitu“, je nezbytné využít dalších dostupných informací a dalších metodologických přístupů, aby mohlo dojít k správnému odlišení vyprávěného života od života „reálného“. Nezbytné je mít na paměti Bourdieuvu kritiku a snažit se jedince vidět v rámci sociálních polí, v kterých je a byla jeho životní dráha zapojena.

V modelovém příkladu jsem se snažila poukázat na to, jak jednotlivé životní příběhy mohou pomoci v hledání základních kulturních rovin zkoumané společnosti. Biografická konstrukce mi pomohla v prvotním seznámení s terénem, pomocí hermeneutického kruhu, pohybu od jedince k společnosti a naopak, mohu tak dále utvářet komplexnější obraz zkoumané skupiny.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] ALHEIT, P. 2002: Identita nebo „biograficita“? Koncept vývoje identity ve světle biografických bádání v oblasti věd o vzdělávání. *Biograf.* 29: 62 odst. < [http : //www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek = 2902](http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=2902) >.
- [2] BERGER, P. LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK.
- [3] BERNARD H. R. 1995. *Research Methods in Antropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Walnut Creek: Altamira Press.
- [4] BOURDIEU, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- [5] FISCHER-ROSENTHAL, W., ROSENTHAL, G. 2001. Analýza narativně-biografických rozhovorů. *Biograf.* 24: 34 odst. < [http : //www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek = v2402](http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v2402) >
- [6] GIDDENS, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- [7] HAMAR, E. 2008. *Vyprávěná židovství: o narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- [8] KAUFMANN, J.-C. 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- [9] MADISON, D. Soyini. 2005. *Critical Ethnography: Method, Ethics, and Performance*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

*Příspěvek je písemnou verzí přednášky, která zazněla na 7. mezinárodní studentské konferenci AntropoWebu podpořené ZČU v Plzni v rámci projektu SVK–2011–001. Publikace textu byla podpořena ZČU v Plzni v rámci projektu SGS–2011–031.